ברטנורא על מסכת סנהדרין

פירוש רבי עובדיה מברטנורא

geulaquiz.com

פרק א

א **דיני ממונות.** דהיינו הודאות והלואות:

בשלשה. הדיוטות. ולא אצרכוהו רבנן לשלשה מומחין, שלא תנעול דלת בפני לוין, שמא יכפור הלוה ולא ימצא מומחין לכופו לדין אלא יחיד מומחה או שלשה הדיוטות. אבל גזילות וחבלות בשלשה מומחין, דאלהים כתיב בפרשת שומרים בואלה המשפטים שלש פעמים. ומינה ילפינן שלשה מומחין:

נזק. אדם או שור המועד שהזיקו דמשלמים נזק שלם:

חצי נזק. שור תם שהזיק. ואע״ג דהיינו חבלות, איידי דבעי למיתני תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה שאינו משלם כמו מה שהזיק, שמשלם יותר, תנא נמי חצי נזק שאינו משלם כמו שהזיק שהרי משלם פחות. ואיידי דתנא חצי נזק תנא נמי נזק:

והמוציא שם רע. לא מצאתי לבתך בתולים וענשו אותו מאה כסף:

דיני נפשות. דאם אמת היה הדבר וזנתה תחתיו וסקלוה. ודיני נפשות בעשרים ושלשה כדלקמן. והלכה כחכמים:

ב **מכות.** מלקות ארבעים:

בשלשה. דכתיב (דברים כ״ה:א׳) ונגשו אל המשפט ושפטום, שנים, ואין ב״ד שקול מוסיפין עליהם עוד אחד, הרי כאן שלשה:

רבי ישמעאל אומר בעשרים ושלשה. אתיא רשע רשע, כתיב הכא (שם) והרשיעו את הרשע, וכתיב התם (במדבר ל״ה:ל״א) אשר הוא רשע למות. מה להלן בעשרים ושלשה אף כאן בעשרים ושלשה:

עיבור החודש. קידוש החודש. ואיידי דבעי למתני עיבור שנה תנא נמי עיבור החודש:

בשלשה מתחילין. לראות אם יש להושיב ב״ד על כך. אם אחד מהשלשה אומר צריך ב״ד לישב ולעיין אם צריכה [ה]שנה לעבר, מפני התקופה והאביב והפירות, ושנים אומרים אין צריך, שאין כאן ספק דודאי אינה צריכה עיבור, בטל יחיד במיעוטו. שנים אומרים לישב ואחד אומר שלא לישב, הולכין אחר השנים, ומוסיפין עוד שנים אחרים שישאו ויתנו בדבר, והרי כאן חמשה. שנים אומרים צריך לעבר ושלשה אומרים אין צריך, בטלו שנים במיעוטן. שנים אומרים אינה צריכה ושלשה אומרים צריכה, הולכים אחר הרוב, ומוסיפין עוד שנים שיהיו שבעה ומעברין אותה. ובגמרא מפרש, דהני שלשה חמשה ושבעה כנגד ברכת כהנים, שיש בפסוק ראשון שלש תיבות, ובשני חמשה, ובשלישי שבעה. והלכה כרבן שמעון ב״ג:

ג **סמיכת זקנים.** על ראש פר העלם דבר של צבור. ויש במשמעות הדברים גם מינוי הדיין, שהגדול הסומך צריך שיצרף עמו שנים כשרוצה לסמוך חכם כדי שיקרא רבי וידון דיני קנסות. ולשון סמיכה, משום דכתיב (במדבר כ״ז:כ״ג) ויסמוך את ידיו עליו. ולאו דבעי מסמך ידיה עליה אלא בשמא קרו ליה רבי. ואין סמיכה בחוצה לארץ, אלא צריך שהסומך והנסמך יהיו כולן בארץ ישראל, ואז יהיה לו רשות לדון דיני קנסות ואפילו בחוץ לארץ, לפי שסנהדרין נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, אחר שנסמכו בארץ. וכתב הרמב״ם שנראה לו שבזמן הזה שאין לנו סמוך איש מפי איש עד משה רבינו, אם היו מסכימים כל החכמים שבא״י לסמוך יחיד או רבים, הרי אלו סמוכים ויכולים לדון דיני קנסות ויש להן לסמוך לאחרים. והדבר צריך הכרע:

ועריפת העגלה בשלשה. דכתיב (ויקרא ד׳:ט״ו) זקני העדה, מיעוט זקני שנים, ואין ב״ד שקול, הוסיף עליהם עוד אחד הרי שלשה:

ורבי יהודה אומר בחמשה. וסמכו, שנים. זקני, שנים. ואין בית דין שקול, הוסיף עליהם עוד אחד, הרי חמשה. והלכה כרבי יהודה:

מצות חליצה בשלשה. דכתיב (דברים כ״ה:ט׳) ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים, זקנים, שנים. ואין ב״ד שקול, הוסיף עליהם עוד אחד, הרי שלשה. ושנים אחרים שמוסיפים אינו אלא לפרסומי מילתא:

מיאונין. קטנה יתומה שהשיאוה אמה ואחיה לדעתה ויוצאה במיאון שממאנת בבעלה, צריך שיהיה בשלשה. וביבמות מוכח דמיאון בפני שנים מספיק:

נטע רבעי. אם בא לחללו על המעות, וכן מעשר שני, ואין דמיהן ידועים. כגון פירות והרקיבו שאין להם שער ידוע:

ההקדשות. הבא לפדותן צריך שלשה לשומן:

הערכין המיטלטלין. הרי שאמר ערך פלוני עלי, ואין לו מעות ליתן כפי הדמים הקצובים בפרשה ובא ליתן מטלטלין, צריך שלשה לשום אותן מטלטלים:

אחד מהן כהן. דבערכין כהן כתיב (ויקרא כ״ז) כערכך הכהן:

והקרקעות. ואם אין לו מיטלטלין ובא ליתן קרקע, צריך שישומו עשרה אנשים ואחד מהן כהן אותה קרקע שיהיה כפי הערך שיש עליו ליתן:

ואדם כיוצא בהן. ואם אמר דמי פלוני עלי ששמין אותו כמה הוא יפה לימכר בשוק ונותן דמיו, צריך גם כן שיהיו עשרה ואחד מהן כהן בשומא זו:

ד **והרגת את האשה ואת הבהמה.** היינו רובע. ואתקש לאשה, מה אשה בעשרים ושלשה אף בהמה בעשרים ושלשה:

ואומר ואת הבהמה תהרוגו. בנרבע כתיב. למדנו רובע ונרבע:

כמיתת הבעלים. כלומר כמו שהיה הבעל נדון בעשרים ושלשה, אם היה חייב מיתה:

כל הקודם להורגן זכה. כשהמיתו את האדם. ואין צריך להביאם לב״ד:

רבי עקיבא אומר וכו׳ בגמרא מפרש דאיכא בין תנא קמא לרבי עקיבא, נחש. דלת״ק נחש מיתתו בכ״ג, ולרבי עקיבא הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס מיתתן בעשרים ושלשה, אבל נחש, הקודם להרגו זכה, שסילק המזיק מן העולם. והלכה כר׳ עקיבא:

ה **את השבט.** רובו של שבט שעבדו עבודה זרה במזיד, אין דנין אלא בב״ד של שבעים ואחד. דכתיב (דברים י״ז:ה׳) והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אל שעריך, איש ואשה אתה מוציא אל שעריך, ואי אתה מוציא את השבט אל שעריך, אלא בבית דין הגדול:

ולא את נביא השקר. גמר דבר דבר מזקן ממרא, כתיב הכא (שם י״ח) אשר יזיד לדבר דבר, וכתיב בזקן ממרא (שם י״ז) כי יפלא ממך דבר, מה זקן ממרא בב״ד הגדול דכתיב (שם). וקמת ועלית, אף נביא שקר בב״ד הגדול:

ולא את כהן גדול. דאמר קרא (שמות י״ח:כ״ב) את הדבר הגדול יביאו אליך, דבריו של גדול יביאו אליך. ומשה במקום שבעים ואחד קאי:

ואין מוציאין למלחמת הרשות. כל מלחמה חוץ ממלחמת שבעה עממין ומלחמת עמלק, קרויה מלחמת הרשות:

אלא בבית דין של שבעים ואחד. דכתיב בדוד (ד״ה א׳ כ״ז) ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע. אחיתופל זה יועץ, בניהו בן יהוידע זו סנהדרין, שהיה מופלא שבכולן וכולן נגררים אחריו:

על העיר. ירושלים. שקדושתה גדולה משאר קדושת ארץ ישראל:

והעזרות. קדושתן גדולה מקדושת ירושלים. ואי אפשר לחדש קדושה אלא בבית דין של שבעים ואחד, דאמר קרא (שמות כ״ה:ט׳) ככל אשר אני מראה אותך וגו׳ וכן תעשו, לדורות. מה משכן קדוש על פי משה שהוא במקום סנהדרי גדולה, אף לתוספת עיר ועזרות על פי סנהדרי גדולה:

ואין עושין סנהדראות לשבטים כו׳ כדאשכחן במשה דאוקי סנהדראות ומשה במקום שבעים ואחד קאי:

אין עושין עיר הנדחת כו׳ דכתיב (דברים י״ז:ה׳) והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא, איש ואשה אתה מוציא אל שעריך, לבית דין שבעירך, ואי אתה מוציא את כל העיר אל שעריך, אלא לשער המיוחד:

בספר. עיר המבדלת בין ארץ ישראל לארץ העמים, דכתיב מקרבך, ולא מן הספר. וטעמא דקרא, שמא ישמעו נכרים ויבואו ויחריבו ארץ ישראל, לפיכך אין מניחין העיר תל עולם כמשפט עיר הנדחת אבל הורגין את יושביה בלבד:

ולא שלש. עיירות. עיר הנדחת בב״ד אחד ובמקום אחד, כלומר קרובים זו לזו. אבל בשנים ושלשה מקומות עושים:

ו **ומשה על גביהם הרי שבעים ואחד.** דאמר קרא (במדבר י״א:י״ז) ונשאו אתך, ואת בהדייהו:

רבי יהודה אומר שבעים. דדריש אתך, בדומין לך, ולא שיהיה הוא יושב עמהן בדין. ואין הלכה כרבי יהודה:

עדה שופטת. עשרה מחייבין:

עדה מצלת. עשרה מזכין. ושמעינן מינה דצריך שיהיו עשרים שאם יחלקו יהיו עשרה מחייבין ועשרה מזכין:

הטייתך לרעה על פי שנים. והכי קאמר קרא, לא תהיה אחרי רבים לרעות, לחייב על פי אחד שיהיה יתר על המזכין. אבל אחרי רבים, להטות בשנים, אפילו לרעות, כשיהיו שנים מחייבין יותר על המזכין. הלכך על כרחך עשרים ושלשה בעינן, דבציר מעשרה מזכין ליכא למימר, דהא כתיב והצילו העדה, ותו לא משכחת חובה בבציר משנים עשר:

ואין בית דין שקול. אין עושין בית דין זוגות, שאם יחלקו לחצאים הוי להו פלגא ופלגא ולא משכחת לה הטייתך לטובה על פי אחד. הלכך מוסיפין עליהם עוד אחד והוו להו עשרים ושלשה:

מאה ועשרים. מפרש בגמרא, עשרים ושלשה, סנהדרי קטנה. ושלש שורות של עשרים ושלש עשרים ושלש יושבים לפניהם, שאם הוצרכו להוסיף על הדיינים מוסיפים מהם. ועשרה בטלנים, עשרה בני אדם בטלים מכל מלאכה שיושבים תמיד בבית המדרש. ושני סופרים לכתוב דברי המזכין ודברי המחייבין. ושני חזנים, שמשי בית דין להלקות החייב ולהזמין בעלי הדין. ושני בעלי דינין. ושני עדים. ושני זוממין. ושני זוממי זוממין. ושני גבאים, ושלישי לחלק הצדקה, שצדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה. ורופא אומן להקיז דם. ולבלר. ומלמד תינוקות. הרי מאה ועשרים:

מאתים ושלשים כנגד שרי עשרות. דהיינו עשרים ושלשה עשיריות, שיהא כל דיין שר של עשרה. דבציר משרי עשרה לא אשכחן שררה. ואין הלכה כרבי נחמיה:

פרק ב

א כהן גדול. אינו יוצא אחר המטה. דלמא אתי למנגע מתוך טרדתו, ורחמנא אמר (ויקרא כ״א:י״א) ועל כל נפשות מת לא יבוא:

הן נכסין והוא נגלה. כיון שנתכסו נושאי המטה מן המבוי כלומר שיצאו ממנו, הוא נגלה ונכנס בתוכו. אבל כל זמן שהן נגלין ונראין במבוי, הוא נכסה ממנו שאינו נכנס לתוכו:

ויוצא עמהן עד פתח העיר. שבעיר מצויין מבואות ויכול להתכסות מהן. אבל חוץ לעיר ליכא הכירא:

שנאמר ומן המקדש לא יצא. רבי יהודה דריש ומן המקדש לא יצא כל עיקר. ור׳ מאיר דריש ומקדושתו לא יצא, כלומר יזדהר שלא יבא לידי מגע, ובתוך העיר שיש מבואות איכא היכרא ומזדהר. והלכה כרבי יהודה:

וכשהוא מנחם את אחרים. דבמת שאינו שלו כולי עלמא מודו דיכול הוא לילך, דלא טריד ולא אתי למנגע. וכשחוזרין מן הקברות ועומדין בשורה לנחם האבלים וכל העם עוברים זה אחר זה ומנחמין האבל שעומד במעמדו וכל אחד אומר לו תתנחם מן השמים:

והממונה ממצעו. שהוא הולך לימין כהן גדול וכל העם משמאלו, נמצא כהן גדול באמצע:

הממונה. הוא הסגן, שהוא ממונה לעבוד תחת כהן גדול אם יארע פסול בכהן גדול ביום הכפורים:

אנו כפרתך. בנו תתכפר אתה ואנחנו תחתיך לכל הראוי לבא עליך:

וכשמברין אותו. שאבל אסור לאכול סעודה ראשונה משלו, וקרוביו ואוהביו מאכילין אותו:

מסובין על הארץ. הן מצירין ומתאבלין בצערו:

והוא מיסב. בכבוד על הספסל:

ב המלך לא דן ולא דנין אותו. ודוקא מלכי ישראל שאינם נשמעים לדברי חכמים. אבל מלך ממלכי בית דוד. דן ודנין אותו, שנאמר (ירמיהו כ״א:י״ב) בית דוד כה אמר ה׳ דינו לבוקר משפט:

אין שומעין לו. דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, וגנאי הוא לו שתחלוץ וירקה בפניו. וכל שאינה בת חליצה אינה בת יבום. וכן הלכה:

מלך נושא אלמנתו של מלך. והלכה כר׳ יהודה בהא:

ג אינו יוצא מפתח פלטרין שלו. שגנאי הוא למלך להראות עגמת נפש לפני העם:

לפייס את העם. כדי שיכירו שלא בעצת דוד הרג יואב את אבנר. ואין הלכה כרבי יהודה:

דרגש. מטה:

ד למלחמת הרשות. מלחמת שאר אומות חוץ ממלחמת עמלק ומלחמת שבעה עממין:

ופורץ. גדר של אחרים:

לעשות לו דרך. ללכת לכרמו ולשדהו:

ואין ממחין בידו. אין מעכבין עליו:

חלק בראש. חלק היפה בורר ראשון. ונוטל מחצה מכל הבזה:

אלא שמונה עשרה. שהרי דוד היו לו שש נשים וקאמר ליה נביא ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, כהנה קמא שית, בתרא שית, הרי שמונה עשר:

מרבה הוא לו. יותר מי״ח. ושלש מחלוקות יש בדבר. ת״ק סבר נושא י״ח ואפילו פרוצות, ויותר מי״ח לא ישא ואפילו כשרות, שכך הוא גזירת הכתוב. ר׳ יהודה סבר נושא י״ח ואפילו פרוצות, ויותר מי״ח פרוצות לא ישא, וכשרות והגונות ישא כמו שירצה. ופליג אתנא קמא בחדא. ר׳ שמעון סבר אפילו אחת פרוצה לא ישא, וכשרות והגונות לא ישא יותר משמונה עשרה. ופליג אתנא קמא בחדא ואדרבי יהודה בתרתי. והלכה כת״ק:

אלא כדי מרכבתו. דוקא סוסים בטלים להרחיב דעתו ולהתגדל ברוב סוסים [אסור]. אבל כדי רכבו ופרשיו להלחם באויביו מותר:

אספניא. שכר חיילות הנכנסים ויוצאים עמו כל השנה:

וכותב לו ס״ת לשמו. חוץ מס״ת שחייב כל אדם מישראל להיות לו ספר תורה, והוא מונח בבית גנזיו. וספר תורה שכותב לשמו כשהוא מלך נכנס

ויוצא עמו תמיד:

מיסב. על השלחן:

ה **כשהוא מסתפר.** כשמגלח שער ראשו:

פרק ג

א **זה בורר לו אחד.** אחד מהבעלי דינין בורר לו דיין אחד לדונו ולהפוך בזכותו, וכן השני בורר לו דיין אחד. ושני הבעלי דינים ביחד בוררים להם עוד דיין שלישי, ומתוך כך יצא דין אמת לאמתו דצייתי בעלי דינים דינא ואמרי קושטא קא דייני לן, דסבר החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך. והדיין השלישי בעצמו נוח לו להפך בזכות שניהם, מפני ששניהם ביררו אותו:

וחכמים אומרים שני הדיינים בוררים להם אחד. בלא דעת הבעלי דינים. כדי שלא יהיה לבו של זה השלישי נוטה אצל אחד מהן. והלכה כחכמים:

זה פוסל דיינו של זה. יכול הוא לומר לא אדון לפני בית דין שביררת:

בזמן שהביא עליהן ראיה. שזה מביא ראיה על דיין שבירר זה, לפוסלו:

אבל אם הם כשרים ומומחים. הכי קאמר, אבל אם היו כשרים שאינן לא קרובים ולא פסולים, אע״פ שהם יושבי קרנות נעשו כמומחין ואינו יכול לפוסלן. ופסק ההלכה בזה, כשקיבלו בעלי הדין מי שידין להם בין יחיד בין רבים, ופסק עליהם את הדין, דינו דין ואין סותרין דינו ואע״פ שאינו מומחה לרבים. ואם נודע שטעה, אם בדבר משנה טעה או בדבר המפורש בגמרא, מחזירים הדבר כשהיה ודנין בו כהלכה. ואם אי אפשר להחזיר כגון שהלך זה שנטל הממון שלא כדין למדינת הים, פטור הדיין מלשלם מאחר שקיבלוהו עליהם, שאף על פי שגרם להזיק, לא נתכוין להזיק. ואם טעה בשיקול הדעת, והוא בדבר שנחלקו בו תנאים או אמוראים או גאונים, וסוגיא דעלמא כחד מנייהו ודן זה הדיין כדברי אותו הגאון שאין סוגיית העולם כמותו, אם לא נשא ונתן ביד יחזור הדין, ואם א״א להחזיר ישלם מביתו, ואם נשא ונתן ביד, מה שעשה עשוי וישלם מביתו. ודיין שלא קיבלו אותו בעלי הדין אלא שעמד מאליו או מינה אותו המלך או קצת זקני הקהל העמידוהו, אם אינו מומחה לרבים, אע״פ שנטל רשות מראש הגולה, אין דיניו דין, בין טעה בין לא טעה, ואינו בכלל הדיינין אלא בכלל בעלי זרוע, וכל אחד מבעלי דינין אם רצה סותר דינו וחוזר ודן בפני ב״ד. ואם טעה ולא נשא ונתן ביד יחזיר הדין, ואם א״א להחזיר ישלם מביתו כדין כל גורם להזיק, ואם נשא ונתן ביד ישלם מביתו וחוזר ונוטל מבעל דין זה שנתן לו שלא כהלכה. ומומחה לרבים שקיבלו אותו בעלי דינים או שנטל רשות מראש גולה אע״פ שלא קיבלו אותו בעלי דינים, הואיל והוא מומחה, אם טעה בין בדבר משנה בין בשיקול הדעת וא״א להחזיר הדין, פטור מלשלם. ומומחה שנטל רשות מראש גולה יש לו לכוף לבעלי הדין שידונו לפניו, בין רצו בין לא רצו בין בארץ בין בחו״ל. ומי שנטל רשות מן הנשיא שבא״י אינו יכול לכוף לבעלי הדין אלא בא״י בלבד. ומומחה הוא, מי שלמד בתורה שבכתב ושבע״פ ויודע לסבור להקיש ולהבין דבר מתוך דבר (הוא הנקרא מומחה). וכשהוא ניכר וידוע ויצא טבעו אל אנשי דורו נקרא מומחה לרבים, והוא יכול לדון יחידי ואפילו לא נקט רשות מראש הגולה:

זה פוסל עדיו של זה. פלוגתיהו דר״מ ורבנן מוקי לה בגמרא, כשאמר בעל דין יש לי שתי כתי עדים בדבר והביא כת ראשונה ועמד בעל דין שכנגדו עם אחר ואמר פסולין הן, ר״מ אומר יכול הוא עם אחר לפוסלן, ולאו נוגע בעדות הוא שהרי אמר יש לי כת אחרת. ואם בקש ולא מצא, יפסיד. ורבנן סברי אע״ג דאמר תחלה יש לי שתי כתי עדים יכול לחזור ולומר אין לי אלא אלו, ונמצא זה שבא לפסלן נוגע בעדות הוא, ולא מפסלי אפומיה. והלכה כחכמים:

ב **נאמן עלי אבא.** להיות דיין. אף על פי שהוא פסול מן התורה לדונני לא לזכות ולא לחובה, כדנפקא לן מלא יומתו אבות על בנים:

נאמנים עלי שלשה רועי בקר. לדון. דאילו לעדות, רועי בקר כשרים הן:

רבי מאיר אומר יכול לחזור בו. אפילו לאחר גמר דין, לאחר שקבל הדיין העדות ואמר איש פלוני אתה זכאי:

אינו יכול לחזור בו. לאחר גמר דין בלבד הוא דפליגי רבנן עליה דר״מ. דאילו קודם גמר דין מודים חכמים לר״מ דיכול לחזור בו. ואם קנו מידו נמי שמקבל עליו עדות איש פלוני או דינו של איש פלוני, אפילו קודם גמר דין אינו יכול לחזור בו, שאין לאחר קנין כלום. וכן הלכה:

דור לי בחיי ראשך. נדור לי בחיי ראשך ואתן לך מה שאתה תובע. ואין צריך לומר ומחול לך מה שיש לי אצלך. ונדר לו או קנו מידו, אע״פ שעדיין לא נדר, אינו יכול לחזור בו, כדברי חכמים. וכן הלכה:

ג **ואלו הן הפסולים.** לדון ולהעיד:

המשחק בקוביא. פסול לעדות. לפי שאינו מתעסק בישובו של עולם, ואסור לאדם שיתעסק בעולמו אלא או בתורה וגמילות חסדים, או בסחורה ואומנות ומלאכה שיש בהן ישובו של עולם:

והמלוה בריבית. אחד הלוה ואחד המלוה שניהם פסולין, דקיימא לן המלוה והלוה שניהם עוברים בלא תעשה:

ומפריחי יונים. אית דמפרשי, מין ממיני השחוק, אם תקדים יונתך ליונתי אתן לך כך וכך. ואית דמפרשי, שמגדל יונה מלומדת להביא יונים לבית בעליה בעל כרחן. ויש בהן גזל מפני דרכי שלום ולא גזל גמור:

וסוחרי שביעית. עושין סחורה בפירות שביעית. והתורה אמרה (ויקרא כ״ה:ו׳) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ולא לסחורה:

רבי שמעון אומר וכו׳ בגמרא מפרש מלתיה דר״ש הכי, בתחלה היו קוראים אותם אוספי שביעית כלומר אוספי פירות שביעית לעצמן היו פסולים לעדות כמו סוחרי פירות שביעית:

משרבו האנסין. השואלין מנת המלך כך וכך כורין תבואה בכל שנה, והיו צריכין לאסוף תבואה של שביעית לפרוע ממנה מנת המלך, חזרו לומר סוחרי פירות שביעית בלבד הם פסולים, אבל אוספי תבואת שביעית לתת למלך כשרים לעדות, כיון שאין אוספים לאצור לעצמן. ולענין פסק הלכה, כל מי שעבר עברה שחייב עליה מיתת ב״ד או כרת או מלקות, פסול לעדות. דמחוייב מיתה נקרא רשע, דכתיב (במדבר ל״ה:ל״א) אשר הוא רשע למות, ובחייבי מלקות כתיב (דברים כ״ה:ב׳) והיה אם בן הכות הרשע, והתורה אמרה (שמות כ״ג:א׳) אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, ודרשינן אל תשת רשע עד. ואם לקה חזר להכשרו, דכתיב ונקלה אחיך לעיניך, כיון שלקה הרי הוא כאחיך. ואם לקח ממון שלא כדין, אע״פ שאינו חייב ביה לא מיתה ולא מלקות, פסול לעדות, כגון גנב וגזלן ומלוה ברבית. ואם לקח ממון שיש בו איסור דרבנן, פסול לעדות מדרבנן, כגון מפריחי יונים, וחמסן דיהיב דמי ולוקח החפץ שאין הבעלים רוצים למכרו, והגבאים והמוכסים שלוקחים לעצמן, ומקבלי צדקה מן הנכרים בפרהסיא, אלו וכיוצא בהן פסולין לעדות מדרבנן, ואין עדותן בטלה עד שיכריזו עליהם ויפרסמו אותן. אבל פסולי עדות של תורה אין צריכין הכרזה. וכל הפסולין לעדות בין של תורה בין של דבריהם, אם נודע מענינם שעשו תשובה גמורה והממון שלקחו שלא כדין החזירוהו ועשו סייג וגדר לעצמן באותו דבר שחטאו בו שלא יוסיפו לעשותו עוד, הרי אלו חזרו להכשרן. ומשחקי בקוביא אע״פ שאין בזה גזל אפילו מדבריהם, הם פסולים לעדות, לפי שאין מתעסקין בישובו של עולם ואין בהם יראת שמים. ודוקא שאין להם מלאכה ואומנות אלא היא. כדברי רבי יהודה. וכן הלכה. ואימתי חזרתן, משישברו פספסיהן ויקבלו עליהם דאפילו בחנם לא עבדי:

ד **ובעל אחותו וכו׳** משום דבעל כאשתו:

וגיסו. בעל אחות אשתו:

הם ובניהן וחתניהן. ודוקא בנים ובנות שיש לו לגיסו מאחות אשתו. אבל אם יש לו בנים מאשה אחרת, או חתנים נשואים לבנות שיש לו מאשה אחרת, אינן חשובין קרובין:

וחורגו. בן אשתו מאיש אחר. הוא בלבד חשוב קרוב, אבל בן חורגו וחתן חורגו לא. ואשת חורגו לא יעיד לה, דאשה כבעלה. והאחים זה עם זה, בין מן האב בין מן האם, הרי הן ראשון בראשון. ובניהם זה עם זה, שני בשני. ובני בניהם זה עם זה, שלישי בשלישי. ולעולם שלישי בראשון כשר. ואין צריך לומר שלישי בשני. אבל שני בשני ואין צריך לומר שני בראשון, שניהם פסולים. וכדרך שאתה מונה בזכרים כך אתה מונה בנקבות, וכל אשה שאתה פסול לה כך אתה פסול לבעלה, וכל איש שאתה פסול לו כך אתה פסול לאשתו:

אבל משנה ראשונה דודו ובן דודו. ואין הלכה כמשנה ראשונה:

וכל הראוי ליורשו. תשלום משנתו של ר״ע היא ולא ממשנה ראשונה. וכל הראוי ליורשו, דהיינו קרובי האב. אבל קרובי האם כגון אחי אמו שהזכרנו, כשר לו, שהרי אין אחי אמו ראוי ליורשו. אבל הוא ראוי לירש אחי אמו, לפיכך הוא פסול להעיד לו:

היה קרוב. כגון חתנו וראוי ליורשו מחמת אשתו:

ונתרחק. שמתה אשתו קודם שראה עדות זו:

ר״י אומר וכו׳ ואין הלכה כר׳ יהודה:

ה **שושבינו.** רעהו בימי חופתו, פסול לו כל ימי החופה:

לא נחשדו ישראל על כך. להעיד שקר משום איבה ואהבה. וכן הלכה. ודוקא בעדות פליגי רבנן עליה. אבל בדין מודו רבנן דפסול לו לדון, דאי רחים ליה אינו רואה לו חובה, ואי סני ליה לא מצי לאפוכי בזכותיה:

ו **ומאיימין עליהם.** מודיעים אותם שהשוכרים עדי שקר הן עצמן מבזין אותן וקוראים להן רשעים, דכתיב (במלכים א כ״א:י׳) בנבות, והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו, שיועצי המלך שהיו יועצים לשכרן קוראים להן בני בליעל:

הוא אמר לי. הלוה אמר לי:

לא אמר כלום. דעביד איניש דאמר פלוני נושה בי, כדי שלא יחזיקוהו עשיר:

הודה לו. שהיו שניהם בפנינו ולהודות לו נתכוין, להיות לו עדים בדבר:

אפילו שנים מזכין או מחייבים ואחד אומר איני יודע יוסיפו דיינים. אע״ג דאי הוה פליג עלייהו הוה בטל במיעוטו, כי אמר איני יודע הוי כמו שלא ישב בדין, נמצא הדין בשנים ואנן שלש בעינן:

ז **היו מכניסין אותן.** לבעלי דינין. שלאחר ששמעו טענותיהן היו מוציאין אותן לחוץ כדי שישאו ויתנו בדבר ולא ישמעו הבעלי דינים מי מחייב ומי מזכה:

ח **הבא ראיה.** שטר זכות:

הרי זה אינו כלום. שהרי אמר אין לי. וחיישינן שמא זייף. או שכר עדי שקר:

אמר רבן שמעון בן גמליאל וכו׳ ואין הלכה כרשב״ג:

קרבו פלוני ופלוני והעידוני. בהא אפילו רשב״ג מודה. דכיון שהיה יודע בהן ואמר אין לי, ודאי שקרן הוא. אבל הטוען יש לי עדים או ראיה במדינת הים, אין שומעין לו לענות הדין עד שישלח למדינת הים, אלא פוסקין את הדין כפי מה שרואין ממנו עכשיו, וכשיביא עדים או ראיה סותר את הדין וחוזרים ודנים כפי העדים או הראיה שהביא:

אפונדתו. חגורתו. ואית דמפרשי מלבוש הסמוך לבשרו:

פרק ד

א **אחד דיני ממונות וכו׳** שנאמר משפט אחד יהיה לכם. ובדיני נפשות כתיב (דברים י״ג:ט״ו) ודרשת וחקרת. וזהו דין תורה. אבל אמרו חכמים שאין מאריכין בדרישה וחקירה בדיני ממונות, שלא תנעול דלת בפני לוין. אלא אם כן ראו בית דין שהדין מרומה. ודרישה וחקירה הוא השאלה בענין בעצמו, כגון כמה הלוהו ומתי הלוהו ובאיזה ענין הלוהו ובאיזה מקום הלוהו. ויש מין אחר מן השאלה שנקראת בדיקה ואינו בענין בעצמו, כגון שישאלו לו מה היה לבוש, כלים שחורים או כלים לבנים, עומד היה או יושב בשעה שהלוהו:

פותחים. משאו ומתנו של דין. בין לזכות בין לחובה:

מחזירין. סותרין את הדין אחר שגמרוהו וידעו שטעו:

ואין הכל מלמדין חובה. שאם אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה אין שומעין לו:

דנים ביום וגומרין בלילה. דכתיב (שמות י״ח) ושפטו את העם בכל עת, וכתיב (דברים כ״א) והיה ביום הנחילו את בניו, הא כיצד, יום לתחילת דין, ולילה לגמר דין:

דנין ביום וגומרין ביום. דכתיב (במדבר כ״ה) והוקע אותם לה׳ נגד השמש:

גומרים בו ביום בין לזכות בין לחובה (וכו׳) דאמר קרא (ישעיה א׳) מלאתי משפט צדק ילין בה:

לפיכך אין דנים לא בערב שבת. שנמצא גמר דינו בשבת, ולהשהותו אחר שבת אי אפשר מפני עינוי הדין, ולדונו בו ביום אי אפשר שאין ארבע מיתות ב״ד דוחין את השבת, שנאמר (שמות ל״ה) לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, לימד על מחוייבי שריפה שאין שורפין אותן בשבת, והוא הדין לשאר חייבי מיתות:

ב **מן הצד.** מן הקטנים בחכמה שהיו יושבים בצד. דאמר קרא (שם כ״ג) לא תענה על ריב. וכתיב רב, כלומר לא תענה על מופלא שבבית דין ולנטות מדבריו, לפיכך אין שומעין דבריו אלא בסוף:

הכל כשרים לדון. ואפילו גר. והוא שתהא אמו מישראל. וממזר נמי כשר לדון דיני ממונות:

ואין הכל כשרים לדון דיני נפשות. דכתיב (שמות י״ח:כ״ב) והקל מעליך ונשאו אתך, בדומין לך, מה משה רבינו מיוחס אף בי״ד מיוחסים:

ג **כחצי גורן עגולה כדי שיהו רואים זה את זה.** דאמר קרא (שיר השירים ז׳:ג׳) שורך אגן הסהר. שורך אגן זו סנהדרין שיושבת בטבורו של עולם ומגינה על כל העולם כולו, והיא דומה לסהר, שיושבים בעגול כחצי ירח. תרגום ירח, סיהרא. ובעגולה שלימה אין יושבים מפני שצריכים בעלי דינים והעדים ליכנס ולדבר בפני כולם:

רבי יהודה אומר שלשה היו. כדי שיהיו שני עדים על המזכין ושני עדים על המחייבין. ואין הלכה כר״י:

ד **ושלש שורות.** וכל שורה של כ״ג ת״ח. שמא יחלקו הדיינים ויהיו רובן מחייבין ומיעוטן מזכין, והטיה לרעה אינה על פי אחד כדכתיב (שמות כ״ג:ב׳) לא תהיה אחרי רבים לרעות, וצריך להוסיף שנים שנים עד שבעים ואחד, שלעולם אין מוסיפין על הדיינים יותר משבעים ואחד, הלכך צריך להושיב לפניהם ארבעים ושמונה להשלמת שבעים ואחד. ולאו אורח ארעא לעשות שורות תלמידים מרובה משל דיינים, הלכך עבדינן שלש שורות:

וכל אחד מכיר את מקומו. לפי שכסדר חכמתם היו מושיבים אותם, לפיכך היה כל אחד צריך להכיר את מקומו:

הוצרכו לסמוך. כגון שמת אחד מן הדיינים:

ולא היה יושב במקומו של ראשון. ולא היה אותו שנברר מן הקהל יושב במקומו של ראשון, אלא במקום הראוי לו בסוף שורה השלישית. לפי שהקטן מן התלמידים שבשורות גדול מן הגדול שבקהל:

ה **מאיימין על העדים.** שלא יעידו שקר:

מאומד. שהדעת נוטה שהוא כן:

דיני ממונות. אם העיד לחייב לזה ממון שלא כדין, מחזירו לו ומתכפר:

לפיכך נברא יחידי. להראותך שמאדם אחד נתישב מלואו של עולם:

רשויות הרבה. אלהות הרבה יש וכל אחד ברא את שלו:

מה לנו ולצרה הזאת. להכניס ראשנו בדאגה זו ואפילו על האמת:

והלא כבר נאמר והוא עד. וחייבין אתם להגיד מה שראיתם:

ושמא תאמרו מה לנו לחוב. להיות מחוייבים בדמו של זה, נוח לנו לעמוד באם לא יגיד:

הרי הוא אומר ובאבוד רשעים רנה. ואם רשע הוא אין כאן עון כלל:

פרק ה

א **היו בודקין אותן.** אחר שאיימו עליהן היו בודקין אותן, בשבע חקירות. כנגד שבעה לשונות שנאמרו במקרא בחייבי מיתות ב״ד, ודרשת וחקרת ושאלת היטב (דברים י״ג:ט״ו) הרי כאן שלשה. ושאלת אינו מן המנין שממנו למדנו בדיקות. ובמקום אחר הוא אומר (שם י״ז) והוגד לך ושמעת ודרשת היטב, יש כאן שנים אחרים, הרי לך חמשה, ובמקום אחר אומר (שם י״ט) ודרשו השופטים היטב, שנים אחרים, הרי כאן שבעה:

באיזה שבוע. של יובל:

באיזו שנה. של שבוע:

באיזה יום. של שבת:

באיזו שעה. של יום. שכל שבע חקירות הללו מביאות אותן לידי הזמה, ושמא אין עדים להזימן לכל היום ויש עדים להזימן לאותה שעה:

רבי יוסי אומר. אין צריך אלא שלש חקירות, באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום. ואין הלכה כר׳ יוסי, אלא אפילו אמרו העדים אתמול הרגו, בודקין אותן בשבע חקירות, כדי שתטרף דעתן עליהן ויודו אם יש פסול בעדותן:

מכירין אתם אותו. ההרוג. שמא נכרי הוא. וזו אינה מן החקירות שמביאות לידי הזמה, אלא כשאר בדיקות שאינן אלא לעשות העדות מוכחשת שמא לא יאמר האחד כדברי חבירו. והוא והן יהיו פטורים:

את מי עבד. לפעור או למרקוליס:

ובמה עבד. בזיבוח או בהשתחויה:

ב **בן זכאי.** רבן יוחנן בן זכאי. ותלמיד דן לפני רבו היה באותה שעה, לכך קוראו בן זכאי:

בעוקצי תאנים. שהיו מעידים עליו שהרגו תחת התאנה. ובדק בן זכאי, תאנה זו עוקציה דקים או גסים. עוקץ, זנב הפרי מקום חיבורו לאילן:

אמר אחד איני יודע עדותן בטלה. דשוב אי אתה יכול להזימן באותה חקירה, וכל זמן שאי אפשר לקיים תורת הזמה באחד מן העדים, כל העדות בטלה, ואפילו הן מאה, דאין העדים נעשים זוממים עד שיזומו כולן:

בדיקות. אפילו אמרו כולן אין אנו יודעים, מצות הזמה ראויה להתקיים, דאין הזמה תלויה אלא בחקירה לומר עמנו הייתם באותה שעה במקום אחר:

עדותן בטלה. כל עדותן בטלה. [שבגמרא], הוא והן פטורים:

ג **שזה ידע בעיבורו של חודש.** זה שאמר בשנים ידע שהחודש שעבר מלא היה, ויום ראשון של חודש שהוא יום שלשים, מחודש שעבר היה. ודוקא עד חצי החודש, אבל מחצי החודש ואילך עדותן בטילה, שחזקה אין עובר חצי החודש עד שכל העולם יודעים מתי קדשו בית דין החודש:

רבי יהודה אומר קיימת. דעביד אינש דטעי כולי האי:

חמה במזרח. ממקום זריחת החמה עד אמצע הרקיע קרוי מזרח, ומאמצע הרקיע עד מקום השקיעה קרוי מערב:

ד **נמצאו דבריהם מכוונים.** ומעתה צריכין לישא וליתן בדבר:

פותחין בזכות. אם לא עברת אל תירא:

אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות. אפילו זכות, וכ״ש חובה. משתקים אותו, דכתיב (במדבר ל״ה) ועד אחד לא יענה, בין לזכות בין לחובה:

אמר אחד מן התלמידים. היושבים לפני הדיינים. יש לי ללמד עליו חובה:

משתקין אותו. דכתיב (שם) ועד אחד לא יענה בנפש למות, למות הוא דאינו עונה, הא לזכות עונה:

אינו יורד משם כל היום. ואפילו שאין ממש בדבריו. אבל יש ממש בדבריו, אינו יורד משם לעולם:

ה **מעבירין אותו למחר.** מעבירין את הדין עד למחר, משום הלנת הדין:

שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין. והטייתך לרעה על פי אחד ליתא, הלכך יוסיפו דיינים:

ואפילו שנים ועשרים מזכין או מחייבין ואחד אומר איני יודע יוסיפו דיינים. דהאי דאמר איני יודע כמאן דליתא דמי, ואין דנין דיני נפשות לא לזכות ולא לחובה בפחות משלשה ועשרים.

שנים שנים. אם נתחלקו השנים שהוסיפו זה לכאן וזה לכאן, דאכתי ליכא הטיה לא לטובה על פי אחד ולא לרעה על פי שנים, צריך להוסיף עוד שנים. וכן עד שבעים ואחד:

עד שיראה אחד מן המחייבים דברי המזכין. דאיכא הטיה לטובה על פי אחד. והוא הדין אם יראה אחד מן המזכים דברי המחייבים. דבשעת גמר דין קיימא לן דאף המלמד זכות יכול ללמד חובה. והאי דלא תני או עד שיראה אחד מן המזכין דברי המחייבין, דתנא אזכות קמהדר:

פרק ו

א **נגמר הדין.** חוץ לבית דין. רחוק מבית דין שמא בעוד שמוליכין אותו לבית הסקילה, ימצאו לו זכות ויפטר:

והסודרין בידו. להניף. והוא סימן להחזירו:

ובלבד שיהא ממש בדבריו. ואם אין ממש בדבריו, פעם ראשונה ושניה בלבד מחזירין אותו, דלמא מחמת בעתותא נסתתמו טענותיו ואולי תתישב דעתו עליו ויזכור טענותיו, יותר על כך אין מחזירין אותו. ומוסרין לו שני תלמידי חכמים שיעיינו אם יש ממש בדבריו שאז מחזירין אותו ארבע וחמש פעמים:

ופלוני ופלוני עדיו. שעבר עבירה פלונית ביום פלוני בשעה פלונית. במקום פלוני. דלמא איכא דמזים להו:

ב **היה רחוק מבית הסקילה.** דקרוב לבית הסקילה שמא תטרף דעתו ולא יכול להתודות:

ותן לו תודה. ואע״ג דאין אדם נהרג על פי עצמו, הריגת עכן הוראת שעה היתה:

כזאת וכזאת עשיתי. בגמרא מפרש שמעל בחרמים בימי משה:

שהוא מזומם. שעדיו הן זוממין:

לנקות את עצמן. מן הבריות ויוציאו לעז על הדיינים ועל העדים. ואין הלכה כר״י:

ג **מפשיטין את בגדיו.** דכתיב (ויקרא כ״ד:י״ד) ורגמו אותו, ולא כסותו:

מכסין אותו מלפניו. פרק אחד כלומר מעט ממנו מלפניו. ואין הלכה כר״י:

ד **היה גבוה שתי קומות.** ומפילו משם לארץ:

הופכו על מתניו. שכשהוא מושכב פרקדן מגונה יותר:

המגדף. מברך את ה׳:

והעובד עבודה זרה. נמי מגדף הוא. דכתיב (במדבר ט״ו:ל׳) והנפש אשר תעשה ביד רמה וגו׳ את ה׳ הוא מגדף, ואותה פרשה בעבודה זרה מדברת:

ואין דנין שנים ביום אחד. בבית דין אחד. משום דלא מצי לאפוכי בזכותייהו דכל חד וחד. אלא תלייתן של נשים הללו הוראת שעה היתה ואין למדים ממנה. ואין הלכה כרבי אליעזר:

משקעין. נועצים:

והעץ יוצא ממנה. כמין יתד היה יוצא מן הקורה סמוך לראשה:

ומקיף. סומך זו אצל זו. כמו לתרום שלא מן המוקף [עירובין ל״ב]:

ותולין אותו. בידיו:

הקורה מוטה על הכותל. לא היתה נעוצה בארץ אלא ראשה אחד על הארץ וראשה אחד מוטה ונסמך על הכותל. וטעמא דרבי יוסי, לפי שהעץ שנתלה עליו נקבר עמו, ואמרה תורה כי קבור תקברנו, מי שאינו מחוסר אלא קבורה, יצא זה שמחוסר חפירה תלישה וקבורה. ורבנן, חפירה לאו כלום היא, ולא מיעטה תורה אלא שלא יהיה העץ במחובר מעיקרו. והלכה כחכמים:

ה **בזמן שאדם מצטער.** שפורענות באה עליו בעונו:

מה לשון אומרת. באיזה לשון שכינה קובלת ומנודדת עליו:

קלני מראשי. ראשי כבד עלי וזרועי כבד עלי. כאדם שהוא עיף:

קלני. איני קל מראשי:

ולא זה בלבד. עובר בלא תעשה אם הלינו:

לא היו קוברין אותן בקברות אבותיהן. לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק:

שני קברות היו מתוקנין לבית דין. לפי שאין קוברים מי שנתחייב מיתה חמורה אצל מי שנתחייב מיתה קלה. והלכתא גמירא לה שנים ולא ארבעה:

ו **נתעכל הבשר.** כבר נתכפר לו במיתתו ובבזיונו:

מלקטין את העצמות. וקוברים אותן בקברות אבותן:

ולא היו מתאבלים. כדי שיהא בזיונן כפרה להם. ואית דאמרי, לפי שהאבלות חלה משיסתם הגולל, ובאותה שעה אין מתאבלים עליהם שלא נגמרה כפרתן עד שיתעכל הבשר, והואיל ואדחי האבלות אדחי:

פרק ז

א **ארבע מיתות.** סקילה שרפה הרג וחנק. סקילה חמורה משרפה, ושתיהן מהרג, ושלשתן מחנק. ונפקא מינה למי שנתחייב שתי מיתות, דקיימא לן דנדון בחמורה:

רבי שמעון אומר וכו׳ ואין הלכה כר׳ שמעון:

זו מצות הנסקלין. הא דפרישנא בפרקין דלעיל:

ב **משקעין אותו.** שלא יתהפך אנה ואנה ותפול הפתילה על בשרו:

קשה לתור הרכה. כורכים סודר קשה לתוך הרכה. קשה מבפנים לחנוק, ורכה מבחוץ להגין:

את הפתילה. פתילה של אבר מדליק. ומתיך לתוך פיו:

וחומרת. כווצת. לשון חמרמרו מעי (איכה א). וילפינן מבני אהרן שנאמר בהם (ויקרא י׳:ו׳) וכל בית ישראל יבכו את השרפה, ולא נשרפו גופתם דהא כתיב (שם) ויקרבו וישאום בכותנותם, הכא נמי מתקיימת מצות שרפה אף על פי שאין נשרפים אלא בני מעים בלבד. והכי עדיף טפי, דכתיב (שם י״ט) ואהבת לרעך כמוך, ברור לו מיתה יפה:

אף הוא אם מת בידם. כלומר אם היה מת בידם על ידי חניקתם קודם זריקת הפתילה:

לא היו מקיימים מצות שרפה. לפיכך לא היו חונקים אותו:

אלא פותחים את פיו בצבת. טנאלוויי״א בלע״ז. ואין הלכה כר׳ יהודה:

שלא היה ב״ד של אותה שעה בקי. צדוקין היו, שאין להם גזירה שוה אלא קרא כמשמעו:

ג **רבי יהודה אומר ניוול הוא זה.** שהורגו מעומד ונופל:

סדן. עץ עבה תקוע בארץ כמות של נפחים. ובברייתא פירשו, דטעמא דפליג ר׳ יהודה אדרבנן, מפני שאמרה תורה (שם י״ח) ובחוקותיהם לא תלכו. ואמרי ליה רבנן, כיון דכתיב סייף באורייתא, דאמר קרא נקום ינקם (שמות כ״א:כ׳), לא מינייהו גמרינן. והלכה כחכמים:

ד **אלו הן הנסקלין.** אית מינייהו דכתיב בהו סקילה בהדיא, והנך דלא כתיבא בהו סקילה כתיב בהו דמיו בו דמיהם בם, וכל מקום שנאמר דמיו בו דמיהם בם אינו אלא סקילה, דילפינן מאוב וידעוני דכתיב (ויקרא כ׳:כ״ז) באבן ירגמו אותם דמיהם בם:

והנותן מזרעו למולך. קסבר האי תנא מולך לאו עבודה זרה הוא אלא חוק האומות בעלמא הוא. מדתנא עבודה זרה, ותנא מולך:

והמקלל אביו ואמו. חמור ממכה, דאיכא תרתי קלון אביו ואמו ומוציא שם שמים לבטלה, דהא תנן אינו חייב עד שיקללם בשם:

והמסית. את היחידים:

והמדיח. עיר הנידחת:

והמכשף. דכתיב (שמות כ״ב י״ז) מכשפה לא תחיה, וסמיך ליה כל שוכב עם בהמה מות יומת, מה שוכב עם בהמה בסקילה, אף מכשפה בסקילה:

הבא על האם חייב עליה. שתי חטאות. דבכולהו עריות [כתיב בהו כרת וכתיב בהו חילוק חטאות]. ואפילו בגוף אחד. וכן הלכה:

בין מן האירוסין. דכיון שקידשה, אשתו היא, דכתיב (ויקרא כ׳) ואיש כי יקח אשה, משעת לקיחה נקראת אשתו. והך קיחה קדושין הן, דגמר קיחה קיחה משדה עפרון:

ה **עד שיפרש את השם.** ויברך השם בשם. שנאמר (שם כ״ד) ונוקב שם ה׳ בנקבו שם, שינקוב השם בשם:

בכל יום. כל זמן שהיו נושאים ונותנים בבדיקת העדים:

היו דנין אותן בכינוי. כל אדם שמהפך דבר ומדבר כמי שמקלל ותולה באחר קרוי כינוי בלשון חכמים. ובלשון מקרא, כי לא ידעתי אכנה (איוב ל״ב:כ״ב):

יכה יוסי את יוסי. אני שמעתי מפני שהוא בן ארבע אותיות ועולה בגימטריא אלהי״ם, לכך מכנה שם בן ארבע אותיות ליוסי:

נגמר הדין. ובאים ב״ד לומר חייב הוא, לא היו יכולים להרגו על פי עדות זו ששמעו, שהרי לא שמעו מפיהם אלא קללת כינוי:

אלא מוציאים את כל האדם לחוץ. דגנאי הוא להשמיע ברכת השם לרבים:

וקורעין ולא מאחין. עולמית. תפירה אלכסנדרית שאין הקריעה ניכרת, אבל שאר תפירות מותר:

אף אני שמעתי כמוהו. ואינו צריך להזכיר ברכת שם בשם:

והשלישי אומר. אתיא כמאן דאמר מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת:

ו **אחד העובד.** עבודה זרה בדבר שדרך עבודתו בכך:

ואחד הזובח כו׳ ואע״פ שאין דרך עבודתה באחת מארבע עבודות הללו, חייב. וכל שאר עבודות חוץ מאלו, אינו חייב עד שיעבוד כדרך עבודתה:

והמקבלו עליו לאלוה. אפי׳ באמירה בעלמא. דאתקש לזביחה, דכתיב (שמות ל״ב:ח׳) ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך:

והאומר לו אלי אתה. בפניו. ואתא סיפא לגלויי רישא. דאי תנא רישא הוה אמינא הני מילי בפניו אבל שלא בפניו לא, תנא סיפא בפניו, מכלל דרישא שלא בפניו ואפילו הכי חייב:

המגפף. מחבק:

עובר בלא תעשה. לא תעבדם יתירה כתיב:

הנודר בשמו. קונם עלי כל פירות שבעולם בשם עבודה זרה פלוני:

המקיים. נשבע:

עובר בלא תעשה. ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שם כ״ג):

הפוער עצמו. מתריז רעי לפניו:

זו היא עבודתו. ואפילו נתכוין לבזותו, הואיל וזו היא עבודתו חייב חטאת:

והזורק אבן למרקוליס. שעובדים אותו בזריקת אבנים. והמסלק אבן מלפניו נמי חייב, שעובדים אותו נמי בסילוק אבנים:

מרקוליס. חילוף השבח. מר לשון חלוף הוא, כמו במר דכנתא. במר דשחוטה. קלוס, שבח:

זו היא עבודתו. ואפילו נתכוין לרוגמו, חייב חטאת:

ז **שימסור למולך.** מוסרו ביד הכומרים:

ויעביר באש. מעבירו מצד זה לצד זה:

עד שימסור ויעביר באש. שנאמר (ויקרא י״ח:כ״א) לא תתן להעביר, וכתיב התם (דברים י״ח:י׳) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, מה העברה האמורה שם באש, אף העברה האמורה כאן באש:

אוב זה פיתום. לוקח גולגולת של מת לאחר שנתאכל הבשר ומקטיר לה ושואל ממנה עתידות והיא משיבה:

והמדבר משחיו. ויש שעושים שישיב המת דרך בית השחי:

וידעוני. חיה ששמה ידוע. וצורתה כצורת אדם בפניה וידיה ורגליה, והיא מחוברת בטבורה לחבל היוצא מן השורש שנשרש בארץ שמשם חיותה, וכשרוצים לצוד אותה מורים בחצים אל החבל עד שהוא נפסק והיא מתה מיד. והיא קרויה בלשון חכמים בר נש דטור:

והנשאל בהם. שבא ושואל בהם להגיד לו דבר העתיד כגון שאול:

באזהרה. דאל תפנו אל האובות:

ח **עד שיקללם בשם.** באחד מן השמות המיוחדים:

קללם בכינוי. רחום, חנון, ארך אפים:

ט **עד שתהא נערה.** ולא קטנה פחותה מבת שתים עשרה שנה ויום אחד, ולא בוגרת שעברו עליה שתים עשרה שנה ושש חדשים ויום אחד:

בתולה. ולא בעולה. ואם נבעלה שלא כדרכה עדיין בתולה היא. ואפילו באו עליה עשרה בני אדם כולם שלא כדרכה כולם בסקילה:

מאורסה. ולא נשואה:

והיא בבית אביה. שאם מסר האב לשלוחי הבעל, הבא עליה אח״כ אינו בסקילה אלא בחנק:

י **זה הדיוט שהסית.** דוקא הדיוט שהסית. שנביא המסית מיתתו בחנק:

והמסית את ההדיוט. לאו דוקא, שלא מצינו חילוק בין מסית את ההדיוט למסית את הנביא. אלא למעוטי מסית את הרבים, כגון מדיחי עיר מישראל שמיתתן בחנק:

מכמינין. לשון מארב:

אם היה המסית ערום ואינו יכול לדבר בפניהם. כלומר אומר לניסת שאינו יכול לדבר בפניהם מפני יראת בית דין:

ביחוד. כלומר, אין איש עמנו ויכול אתה לומר עתה מה שאמרת לי כבר:

האומר אעבוד. באחד מכל הלשונות הללו הוי מסית וחייב:

המדיח. ואם מדיח את הרבים הוא, אינו חייב עד שיאמר בלשון רבים נלך ונעבוד:

יא **העושה מעשה.** ממש, בסקילה:

ולא האוחז את העינים. מראה לבריות כאילו עושה ואינו עושה כלום:

שנים לוקטים קשואים. במכשפות בפנינו, אחד מהן ליקט וחייב מיתה, וחבירו ליקט ופטור מן המיתה. כיצד, העושה מעשה שליקט ממש בכשפים, חייב. והאוחז את העינים, הראה לנו כאילו נתקבצו כולן למקום אחד והקשואים לא זו ממקומן, פטור מן המיתה:

פרק ח

א **בן סורר ומורה.** משיביא שתי שערות. והוא בן י״ג שנה ויום אחד. דמקמי הכי אין השערות סימן אלא שומא:

עד שיקיף זקן התחתון. האי זקן דאמור רבנן, התחתון אמרו, שיקיף השער סביבות הגיד:

ולא העליון. זקן ממש:

שנאמר בן ולא איש. משהקיף זקן התחתון איש הוא. ואע״ג דמקטנותו הוא קרוי בן, לא מצינו לחייבו מקמי שיביא שתי שערות, דקטן פטור, שלא בא לכלל המצות, הלכך חיוביה בתר הכי הוא. והכי קאמר קרא, כי יהיה לאיש בן, בן הסמוך לגבורתו של איש, בתחלת אישותו חייביה קרא. ומשהקיף זקן התחתון, איש גמור הוא:

ב **טרטימר.** חצי מנה. והוא שיהיה הבשר בשיל ולא בשיל, כדרך שהלסטים אוכלים:

מן היין האיטלקי. שהוא משובח וממשיך בתריה. והוא דשתי ליה מזיג ולא מזיג:

רבי יוסי אומר כו׳ ואין הלכה כר׳ יוסי:

אכל בחבורת מצוה. בסעודה של מצוה:

אכל בעיבור החדש. אע״ג דאין עולין לאותה סעודה אלא בפת וקטנית בלבד ואיהו אסיק בשר ויין, הואיל ובמצוה קעסיק לא ממשיך:

אכל מעשר שני בירושלים. כיון דכדרך מצותו הוא, דכתיב במעשר שני (דברים י״ד:כ״ו) בבקר ובצאן וביין ובשכר, לא ממשיך:

נבלות וטריפות שקצים ורמשים. דכתיב איננו שומע בקולנו, ולא זה שאפילו בקולו של המקום ברוך הוא אינו שומע:

דבר שהוא מצוה. דרבנן, לאתויי תנחומי אבלים. דאי מרישא, הוה אמינא חבורת מצוה היינו כהנים שאוכלים קדשים או אכילת פסחים:

ודבר שהוא עבירה. לאתויי תענית. צבור שאיסורו מדברי סופרים:

ג **גנב משל אביו ואכל ברשות אביו.** אע״ג דשכיח ליה לגנוב משל אביו, הואיל ואכל ברשות אביו מתפחד ומתבעת מאביו שמא יראנו ולא ממשיך:

גנב משל אחרים. לא שכיח ליה שיוכל בכל עת לגנוב משל אחרים, ולא ממשיך:

עד שיגנוב משל אביו. דשכיח ליה לגנוב בכל עת:

ויאכל ברשות אחרים. שאינו מתבעת שם מאביו, דבכהאי גוונא ודאי ממשיך:

ומשל אמו. מנכסים שיש לה שאין לאביו רשות בהן. כגון שנתן לה אחר נכסים במתנה על מנת שאין לבעלה רשות בהן. ואין הלכה כר׳ יוסי ברבי יהודה:

ד **ראויה לאביו.** שוה ודומה לאביו בקול במראה וקומה. דכתיב איננו שומע בקולנו, מדלא כתיב בקולותינו, שמע מינה קול אחד לשניהם. ומדקול בעינן שוים, מראה וקומה נמי בעינן שוים. ואין הלכה כרבי יהודה:

גידם. ידו קטועה:

בננו זה. משמע שמראין אותו:

חרשים. אם אמר להם איני מקבל מכם אינם שומעים אותו. ואע״פ שרואים אח״כ שאינו מקיים מצותן, מ״מ התורה אמרה איננו שומע בקולנו, דמשמע דבשעת הקול קאמרי דלא שמע, ששמעוהו שאמר איני מקבל מכם:

ומתרין בו בפני שלשה. הכי קאמר, ומתרין בו בפני שנים שלא ירגיל. ואם לא שמע, מלקין אותו בבית דין של שלשה, כדתנן בפרק קמא, מכות בשלשה. דויסרו אותו האמור בבן סורר ומורה מלקות הוא, כתיב הכא (דברים כ״א:י״ח) בן סורר ומורה, וכתיב התם (שם כ״ח) והיה אם בן הכות הרשע:

זה הוא שלקה בפניכם. ואע״ג דמיבעי ליה זה ולא סומין, אי איתא דלהך מלתא לחוד אתא, לזה הוא שלקה בפניכם, לכתוב בננו הוא, מאי בננו זה שמעת מינה תרתי:

ואח״כ הקיף זקן התחתון פטור. כיון דאילו עביד השתא לאו בר קטלא הוא:

ואם משנגמר דינו ברח. הוי כגברא קטילא וחייב אפילו לאחר כמה שנים:

ה **נדון על שם סופו.** סוף שמכלה ממון אביו ומבקש מה שהורגל בו ואינו מוצא ויושב בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב:

הנאה להן. שאינן מוסיפין לחטוא:

והנאה לעולם. שקטה כל הארץ:

רע להן. שהיו מוסיפים זכיות:

ורע לעולם. שהיו מגינים על דורן ומוכיחין את הדור:

יין ושינה לרשעים. כל זמן ששותים וישנים אין חוטאין ואין מריעין לבריות:

לצדיקים רע להן. שאינם עוסקין בתורה:

ורע לעולם. שכשהן מתבטלים, פורענות באה לעולם:

פיזור. שהן נפרדים זה מזה ואין יכולים להועץ ולסייע זה את זה:

ו **הבא במחתרת.** שאמרה תורה יהרג:

נדון על שם סופו. שסופו להרוג את בעל הבית אם יעמוד כנגדו להציל את שלו:

אם יש לו דמים חייב. כגון האב הבא במחתרת על הבן, בידוע שרחמי האב על הבן, לפיכך אין הבן רשאי להרגו. ואם שבר האב החבית, חייב לשלם:

אין לו דמים פטור. ושאר כל אדם הבא במחתרת שאם הרגו בעל הבית אין לו דמים, אם שבר את החבית פטור מלשלם. שכיון שהוא מתחייב בנפשו פטור מן התשלומין, שאין אדם מת ומשלם:

ז **ואלו הן שמצילין אותן בנפשן.** שמצילין אותן מן העבירה בנפשן, שניתן רשות לכל אדם להרגם כדי להצילן מן העבירה:

הרודף אחר חבירו להרגו. דכתיב אצל נערה המאורסה (דברים כ״ב) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה, מקיש רוצח לנערה מאורסה, מה נערה מאורסה ניתן להצילה בנפשו, אף רוצח ניתן להצילו בנפשו. ונערה מאורסה נפקא לן מקרא דכתיב (שם) צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה, הא יש מושיע לה חייב להושיעה בכל דבר שיכול להצילה:

ואחר הזכור. נפקא לן דאמר קרא (שם) ולנערה לא תעשה דבר, נער כתיב חסר ה״א, זה זכור. וה״ה לכל חייבי כריתות ומיתות ב״ד שבעריות, שמצילין אותן בנפשן, דכתיב (שם) חטא מות. חטא, אלו חייבי כריתות. מות, אלו חייבי מיתות ב״ד:

אבל הרודף אחר הבהמה. אע״פ שדומה לעריות:

והמחלל את השבת והעובד עבודה זרה. אף על פי ששניהם כופרים בעיקר:

אין מצילין אותם בנפשן. וכ״ש שאר חייבי כריתות ומיתות בית דין שאינן של עריות, שאין מצילין אותם בנפשם, ואין מותר להרגן כלל עד שיעברו עבירה בעדים ויהיו חייבים מיתה בבית דין:

פרק ט

א **ואלו הן הנשרפים.** הבא על אשה ובתה. על אשה שכבר נשא בתה, דהיינו חמותו:

ובת כהן. וכן בת כהן שזנתה היא בשריפה:

יש בכלל אשה ובתה. כלומר באשה ובתה כתיבא שריפה בהדיא (ויקרא כ׳) ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה וגו׳ באש ישרפו, ומינה ילפינן כולהו הנך נמי, דאיתנהו בשרפה:

בתו. מאנוסתו, דלאו בת אשתו היא דלחייב עליה משום בת אשתו. דהא לאו בת אשתו היא:

בת בתו ובת בנו. שהיו לו מאנוסתו:

בת אשתו. בין שהיא בתו בין שהיא חורגתו:

וחמותו. אע״ג דתנא לה רישא בהדיא הבא על אשה שנשא בתה, ולא מדרשא אתיא, איידי דתני בהך כללא אם חמותו ואם חמיו דאתיא מדרשא, תנא נמי אגב ריהטא חמותו בהדייהו:

כבש עליו. אחז ראשו של חברו ותקפו בתוך המים שלא יוכל להרים ראשו:

שיסה. גירה:

השיך. שאחז הנחש בידו והוליכו והגיע שיני הנחש לגוף של חבירו:

רבי יהודה מחייב. דסבר ארס נחש בשיניו עומד, ומכיון שהגיע שיני הנחש בבשרו של חברו הוי כאילו הרגו וחייב:

וחכמים פוטרין. דקא סברי ארס נחש מעצמו הוא מקיא, הלכך לאו איהו קטליה אלא גרמא בעלמא הוא ופטור. והלכה כחכמים:

ואמדוהו למיתה. אבל אמדוהו תחלה לחיים, אפילו לרבנן פטור:

והוקל ממה שהיה. וחזרו ואמדוהו לחיים:

שרגלים לדבר. שלא מת מחמת מכה זו:

ב **והיה בה כדי להמית על לבו ומת פטור.** דתרתי בעינן, שיהא מתכוין למכת מיתה וגם שיכנו מכת מיתה:

ר״ש אומר אפילו נתכוין להרוג את זה. לאו אסיפא דמלתא דתנא קמא קאי, אהא דקאמר תנא קמא נתכוין להכות את הגדול והיה בה כדי להמית את הגדול והלכה על הקטן ומת חייב, דאי אהא קאי, רבי שמעון פוטר מיבעי ליה, ולמה ליה למהדר ולפרושי אפילו נתכוין להרוג את זה והרג את זה, הא בפירוש אמרו ת״ק, ומאי אפילו. אלא ר״ש אריש קאי, נתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם פטור, הא נתכוין להרוג את האדם והרג אדם אחר חייב, ועלה קאמר ר״ש אפילו נתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור. והלכה כרבי שמעון:

ג **רוצח שנתערב באחרים.** כגון שנים שהיו עומדים ויצא חץ מביניהם והרג, שניהם פטורים. ואפילו אחד משניהם מוחזק בחסידות ובידוע שהוא לא זרק החץ, אפילו הכי לא מחייבין ליה לאידך בחזקה זו:

רבי יהודה אומר כונסין אותן לכיפה. מתניתין חסורי מחסרא והכי קתני, ושור שנגמר דינו שנתערב בשוורים אחרים, סוקלים אותם, דהא על כרחך כולהו אסורים בהנאה ואפילו הן אלף, מפני זה המעורב בהן, הלכך סוקלין את כולם כדי שתתקיים מצות סקילה במחוייב בה. [ר׳ יהודה אומר] כונסין אותן לכיפה. ואין צריך לסקלן, אלא כונסין אותן לחדר והן מתים ברעב. ואין הלכה כר׳ יהודה:

ר׳ שמעון אומר בסייף. שהחנק חמור:

וחכמים אומרים בחנק. שהסייף חמור:

ד **מי שנתחייב שתי מיתות.** כגון שעבר עבירה קלה ונגמר דינו לעבירה קלה, וחזר ועבר עבירה חמורה, סלקא דעתך אמינא כיון דנגמר דינו לעבירה קלה, האי גברא קטילא הוא, קמשמע לן:

עבר עבירה שיש בה שתי מיתות. כגון חמותו, והיא אשת איש:

נידון בחמורה. בשריפה. מפני שהיא חמותו. ולא כאשת איש שהיא בחנק:

נדון בזיקה הראשונה. באותו איסור שהוזקק תחלה להזהר ולפרוש ממנו הוא נידון. אבל לא באיסור הבא עליו אחרון, ואע״פ שהוא חמור, דקסבר ר׳ יוסי אין איסור חל על איסור, ואפילו חמור על הקל. ואם נשא בת אלמנה, שהיתה תחלה חמותו כשהיתה פנויה ואחר כך נישאת, נידון בשריפה. ואם היתה אשת איש ואח״כ נעשית חמותו, נידון בחנק כמיתה של אשת איש שהיתה תחלה. ואין הלכה כר׳ יוסי:

ה **מי שלקה.** ושנה. שלקה שני פעמים על עבירה שחייבים עליה כרת, שכל חייבי כריתות לוקים. כשיחזור ויעשה אותה עבירה עצמה פעם שלישית:

מכניסין אותו לכיפה. מקום כשיעור קומת אדם ולא יותר. ומאכילין אותו תחלה לחם צר ומים לחץ עד שיוקטנו בני מעיו, והדר מאכילין אותו שעורים שנופחות במעיו עד שכריסו נבקעת:

שלא בעדים. שלא בעדות שיהיה מחוייב עליה מיתה. ומכל מקום ידוע לבית דין שהדבר אמת שבודאי הרג, אלא שהוכחשו העדים בבדיקות או שלא היתה שם התראה מספקת:

ומאכילין אותו לחם צר ומים לחץ. תחלה, ואח״כ מאכילין אותו שעורים עד שכריסו נבקעת. והיינו רישא. ומה שחיסר זה גלה זה:

ו **הגונב את הקסוה.** אחד מכלי שרת. מלשון קשות הנסך (במדבר ד׳):

והמקלל בקוסם. המברך את השם בשם עבודה זרה:

והבועל ארמית. נכרית:

קנאים פוגעים בו. המקנאים קנאתו של מקום היו הורגים אותו. והוא שתהיה הנכרית בת נכרית, ובשעת מעשה, ובפני עשרה מישראל. ואם חסר אחד מן התנאים הללו אסור להרגו. אבל ענשו מפורש על פי נביא, יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה. ומלקין אותו ארבע מלקיות מדברי סופרים, משום נדה, משום שפחה משום נכרית, משום זונה:

פרחי כהונה. בחורים שמתחיל שער זקנם לפרוח בהם:

בגזירין. בקעיות של עצים:

רבי עקיבא אומר בחנק. נאמר כאן (במדבר א׳:נ״א) והזר הקרב יומת. ונאמר להלן (דברים י״ג:ו׳) והנביא ההוא או חולם החלום ההוא יומת, מה להלן בחנק אף באן בחנק:

וחכמים אומרים בידי שמים. נאמר כאן יומת, ונאמר להלן (במדבר י״ז:כ״ח) כל הקרב הקרב אל משכן ה׳ ימות, מה להלן בידי שמים אף כאן בידי שמים. והלכה כחכמים. ומיתה בידי שמים הוא פחות מן הכרת, שהכרת יש עליו עונש לאחר מיתה אם לא עשה תשובה כראוי, ומיתה בידי שמים אין

לאחר מיתה עליו כלום. ורש״י כתב בפרק במה מדליקין (שבת דף כ״ה) דמיתה בידי שמים ימיו נקצרים ואינו הולך ערירי, כרת אית ביה תרתי, ימיו נכרתים והולך ערירי. ומחוייבי מיתה בידי שמים שעל עסקי מקדש וקדשים הם אחד עשר, ואלו הן, האוכל טבל, וכהן טמא שאכל תרומה טהורה, וזר שאכל תרומה, וזר וטמא וטבול יום ששמשו, ומחוסר כפורים, ומחוסר בגדים, ושלא קידש ידים ורגלים, ושתויי יין, ופרועי ראש. קצת מהם נאמר מיתה בהם בפירוש, וקצתם למדום רבותינו מפי הקבלה בגזירה שוה ובהיקש:

פרק י

א **כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא.** אפילו אלו שנתחייבו מיתה בב״ד מפני רשעתן, יש להם חלק לעולם הבא. ועולם הבא האמור כאן הוא העולם הבא אחר תחיית המתים, שעתידים לחיות ולעמוד בגופם ובנפשם חיים נצחיים, כחמה וכלבנה וככוכבים, כדמייתי בגמרא בהאי פרקא, מתים שעתידים לחיות אין חוזרין לעפרן. והעולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ואע״פ שיש בו גוף וגויה, אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו שכינה. ומפני שאין כל ישראל שוין בו, אלא הגדול לפי גדלו והקטן לפני קטנו, משום הכי קתני יש להם חלק:

האומר אין תחיית המתים מן התורה. בגמרא קאמר, וכל כך למה, תנא, הוא כפר בתחיית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים. ומכאן אני מוכיח שעולם הבא האמור במשנה זו אינו העולם שהנשמות מונחות בו בזמן הזה, אלא העולם של תחיית המתים כדפרישית:

אפיקורוס. שמבזה תלמידי חכמים. וכל שכן המבזה התורה עצמה:

בספרים החיצונים. ספרי מינים, כגון ספרי אריסט״ו היוני וחביריו. ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי נכרים ובשירים של עגבים ודברי חשק שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא איבוד זמן בלבד:

והלוחש על המכה. וברוקק בלבד הוא דאין לו חלק לעולם הבא, לפי שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה:

וההוגה את השם. של ארבע אותיות כמו שהוא נכתב:

ב **שלשה מלכים וארבעה הדיוטות.** אע״פ שגדולים וחכמים היו. אין להם חלק לעוה״ב:

שלא היתה אמונתם שלימה. ואע״ג דבלעם מאומות העולם הוה, ואנן כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא תנן, משום דקיימא לן חסידי אומות העולם יש להם חלק לעוה״ב, אשמועינן דבלעם לאו מחסידי אומות העולם הוא:

ג **שנאמר לא ידון רוחי באדם לא דין ולא רוח.** שאין עומדים בדין ואין להם רוח לחיות עם הצדיקים שיש להם חלק:

כורתי בריתי עלי זבח. שכרתו ברית עם המקום עלי זבחים ושלמים, דכתיב (שמות כ״ד) ויזבחו זבחים שלמים, וכתיב (שם) ויזרוק על העם ויאמר הנה דם הברית:

אין עתידים לחזור. ממקום שגלו. והא דאמרינן שירמיה החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהם, לא כולן חזרו אלא מקצתן:

ד **יצאו אנשים בני בליעל.** בנים שאינם עולים בתחיית המתים, ונדחין כמדיחין:

עד שיהיו מדיחיה מאותה העיר. דכתיב וידיחו את יושבי עירם, ולא יושבי עיר אחרת:

ומאותו השבט. דכתיב מקרבך, מקרב השבט עצמו:

ועד שיודח רובה. של עיר. דכתיב יושבי עירם, דמשמע ישובה של עיר דהיינו רובה:

הרי אלו כיחידים. שעבדו עבודה זרה. וידונו בסקילה וממונן פלט:

וצריכים. אנשי עיר הנדחת:

שני עדים והתראה לכל אחד ואחד. שהיו מרבים להם בתי דינין, וכל מי שנמצא שעבד עבודה זרה בעדים והתראה מפרישים אותן עד שיראו אם הם רובה של עיר מביאין אותן לבית דין הגדול וגומרין דינן שם והורגים אותם בסייף וממונן אבד. ואם לא נמצאו רובה של עיר, דנין אותן בסקילה וממונן פלט:

ה **החמרת והגמלת.** שיירא של חמרים ושל גמלים שנשתהו בעיר שלשים יום, הוי להו בכלל יושבי עירם:

הרי אלו מצילין. אם רוב אנשי העיר הודחו ומיעוט לא הודחו, וחמרים וגמלים שלא הודחו משלימין את המועט לעשות רוב, הרי אלו מצילין, שאין ממונן אבד אלא נדונין כיחידים. והוא הדין דגורמין נמי לעשות עיר הנדחת, אם הודחו עמם לעשותם רוב, אלא דתנא אזכותא קא מהדר. ועוד דהא פסיקא ליה טפי, דסתם חמרת וגמלת אין דעתן מעורבת עם בני העיר שיהיו נדחין עמהן:

ו **היתה רחובה חוצה לה.** אם מקום קיבוץ בני העיר היה חוצה לה, כונסים אותה לתוך העיר, שצריך לעשות לה רחוב בתוכה:

רחוב. פלטיא גדולה:

הקדשות שבתוכה יפדו. כלומר אין נשרפים אלא צריכים פדייה כשאר כל ההקדשות:

ותרומות ירקבו. בגמרא מוקמינן לה בתרומה ביד כהן, דממון כהן הוא וחל עליה איסור דעיר הנדחת. ומיהו לא היו התרומות נשרפים כשאר שללה, דלא מזלזלינן בה כולי האי, לפיכך ירקבו. ואם תרומה ביד ישראל היא, שלל גבוה הוא ותנתן לכהן שבעיר אחרת:

ומעשר שני. אע״ג דממון ישראל הוא שהרי הוא נאכל לישראל, הואיל וקודש אקרי, לא ישרף אלא יגנז:

כליל לה׳ אלהיך. אמר רבי שמעון וכו׳ גרסינן. ולא גרסינן שנאמר כליל לה׳ אלהיך:

לא תיעשה גנות ופרדסים. דעוד, לגמרי משמע:

כמו שהיתה. בישוב בתים:

אבל נעשית היא גנות ופרדסים. והלכה כר״ע:

פרק יא

א **אלו הן הנחנקין.** ממרא על פי בית דין. שמסרב על דברי בית דין הגדול שבלשכת הגזית:

וזוממי בת כהן. אע״פ שהם באים לחייבה שריפה, אין נדונים אלא במיתה שהיו מחייבים את בועלה שהוא בחנק, כשאר הבא על אשת איש, דכתיב (ויקרא כ״א:ט׳) היא באש תשרף, היא ולא בועלה. וזוממיה ילפינן מכאשר זמם לעשות לאחיו, ולא לאחותו:

ובועלה. לבת כהן כשהיא נשואה. אבל ארוסה, היא ובועלה בסקילה:

שהמקלל לאחר מיתה חייב. דכתיב (שם כ׳) אביו ואמו קלל, וקרא יתירא הוא לרבות לאחר מיתה:

והמכה לאחר מיתה פטור. דהא לא מחייב עד שיעשה בו חבורה, ואין חבורה לאחר מיתה:

עד שיכניסנו לרשותו. דכתיב (שמות כ״א) ונמצא בידו, ואין ידו אלא רשותו, וכן הוא אומר (במדבר כ״א) ויקח את כל ארצו מידו:

וישתמש בו. תשמיש שיש בו שוה פרוטה. ות״ק מחייב אפילו בתשמיש שהוא פחות משוה פרוטה. והלכה כת״ק:

הגונב את בנו. טעמייהו דרבנן דפטרי, דכתיב ונמצא בידו, וקרא יתירא הוא, דהא כתיב (דברים כ״ד:ז׳) כי ימצא איש, אלא למדרש מינה פרט לזה שהוא מצוי. והלכה כחכמים:

רבי יהודה מחייב. דכתיב (שם) מאחיו מבני ישראל, מאחיו למעוטי עבדים, מבני ישראל, אי כתב בני ישראל הוה ממעטינן מי שחציו עבד וחציו בן חורין, השתא דכתיב מבני ישראל, מיעוטא אחרינא, ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות. ורבנן סברי, מאחיו לאו למעוטי עבדים, דהא אחים הם במצות, אלא, בני ישראל למעוטי עבדים, מבני ישראל, למעוטי מי שחציו עבד וחציו בן חורין. והלכה כחכמים:

ב **שלשה בתי דינין היו שם.** בירושלים דמשתעי בה קרא וקמת ועלית:

אחד יושב על פתח הר הבית. הוא שער מזרחי שלפנים מן החיל, לפני עזרת נשים:

ואחד יושב. למעלה הימנו, כשעברו עזרת נשים ובאים לפתח עזרת ישראל:

ואחד יושב בלשכת הגזית. שהיא בנויה בתוך העזרה חציה בקודש וחציה בחול:

באים לזה שעל פתח הר הבית. זקן זה שהורה בעירו ונחלקו ב״ד שבעירו עליו והזקיקן הכתוב לעלות לירושלים, באים הוא וב״ד שבעירו לזה ב״ד שעל פתח הר הבית, שהרי בו פוגעים תחלה:

תלמיד שהורה לעשות. תלמיד שלא הגיע להוראה ונחלק על ב״ד שבעירו ובאו לב״ד הגדול ושאלו וחזר לעירו והורה כבתחלה, פטור, שאין להם לסמוך על הוראתו, והתורה לא חייבה אלא מופלא ומומחה לב״ד, כדילפינן מכי יפלא ממך, במופלא שבב״ד הכתוב מדבר:

נמצא חומרו קולו. חומר העבירה שעבר והורה אע״פ שלא הגיע להוראה מוסף על ההמראה שהמרה על פי בית דין, היא נעשית לו קולא לפוטרו מן המיתה, שאם היה זקן שהגיע להוראה והמרה על פי בית דין היה חייב מיתה:

ג **האומר אין תפילין, וכו׳ פטור: שאין זו הוראה.** דזיל קרי בי רב הוא:

חמש טוטפות. יש הוראה. ואע״פ שאין דבר זה אלא להוסיף על דברי סופרים, חייב, שבמדרש סופרים, [לטטפת לטטפת] לטוטפת כתיב, הרי כאן ארבע פרשיות:

ד **ולא בב״ד שביבנה.** שאלו לב״ד שבלשכת הגזית ואמרו לו, וחזר לעירו ושהה שם ימים רבים עד שגלתה סנהדרי גדולה ליבנה ואח״כ הורה כבתחלה, אין ממיתין אותו ביבנה. אע״פ שסנהדרי גדולה שם, ואע״פ שעדיין הבית קיים, כיון שסנהדרי גדולה אינה יושבת במקומה בלשכת הגזית:

ה **מה שלא שמע.** מה שלא נאמר בנבואה לשום נביא בעולם. ומה שנאמר לחבירו ולא לו, ושמעה מפי חבירו ובא ואמר שנאמרה לו, שני אלו נביאי השקר הם ומיתתן בחנק. דכתיב (דברים י״ח) אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי, זה המתנבא מה שלא שמע מעולם. אשר לא צויתיו, הא לחבירו צויתי, זה המתנבא מה שלא נאמר לו ונאמר לחברו. וכתיב ומת הנביא ההוא, וכל מיתה האמורה בתורה סתם אינה אלא חנק:

מיתתן בידי שמים. דכתיב (שם) והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי, קרי ביה לא ישמע, וקרי ביה לא ישמיע, וקרי ביה לא ישמע הוא עצמו אל דברי, הרי שלשתן בכלל. וכתיב (שם) אנכי אדרוש מעמו, בידי שמים:

ו **לרשות הבעל.** כגון שמסר האב לשלוחי הבעל ועדיין היא בדרך, תו לא קרינא בה בית אביה:

לאותה מיתה. שהיו מחייבין את הנידון:

ובועלה. כלומר, וכל הבועלים נידונים כמיתת הנבעלת, חוץ מבועל בת כהן שהיא בשריפה והוא בחנק: